

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра фізіології, імунології і біохімії
з курсом цивільного захисту та медицини

ЛЕКЦІЯ № 4

з курсу «Цивільний захист у закладах освіти»

**на тему: «Правові та організаційні основи
цивільного захисту»**

**Викладач курсу: доцент
Григорова Наталя Володимирівна**

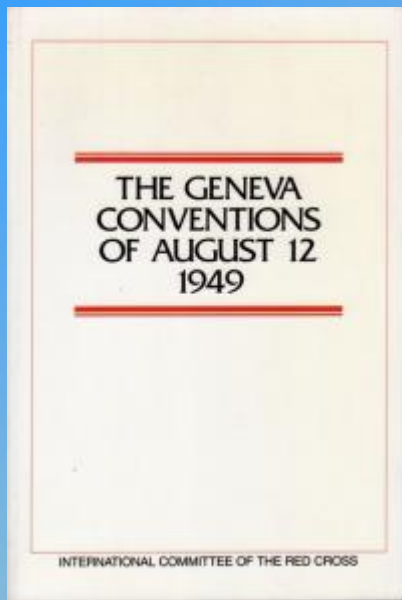
ПЛАН

1. Основні положення міжнародного права з питань захисту людей.
2. Планування заходів цивільного захисту закладу загальної середньої освіти.
3. Навчання та підготовка учнів до дій в умовах надзвичайних ситуацій.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні питання цивільного захисту : навч. посібник / В. А. Дубінін та ін. Миколаїв : НУК, 2020. 464 с.
2. Качан С. І., Шелех Ю. Л. Професійна та цивільна безпека. Ч. 2. Цивільний захист об'єктів енергетики. Львів : Новий світ-2000, 2023. 239 с.
3. Кодекс Цивільного захисту України. Київ : Алерта, 2025. 130 с.
4. Левченко О. Г., Землянська О. В., Праховнік Н. А., Зацарний В. В. Безпека життєдіяльності та цивільний захист : підручник. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2021. 268 с.
5. Методичні рекомендації щодо організації цивільного захисту в закладі загальної середньої освіти / укладачі: Ю. Г. Юр'єва, Ю. С. Омельченко. Херсон : НМЦ ЦЗ та БЖД Херсонської області, 2020. 73 с.
6. Особливості навчання розділу «Основи цивільного захисту» предмета «Захист України» у закладах загальної середньої освіти : методичні рекомендації / за ред. І. В. Удовиченко. Суми: НВВ КЗ СОІППО, 2020. 80 с.
7. Рачков С. М., Горпинченко В. М. Цивільний захист в закладах загальної середньої освіти : навч.-метод. посібник. Харків : НМЦ ЦЗ та БЖД Харківської області, 2019. 176 с.
8. Сонько С. П. Надзвичайні ситуації та цивільний захист населення. Львів : Магнолія 2006, 2024. 232 с.
9. Стеблюк М. І. Цивільна оборона та цивільний захист. 3-те вид., стер. Київ: Знання, 2013. 487 с.

1. Основні положення міжнародного права з питань захисту людей

24 жовтня 1945 р. була заснована Організація Об'єднаних націй (ООН). 10.12.1949 р. ООН прийняла Загальну Декларацію прав людини (Хартію прав людини), яка зобов'язала держави, що підписали її, гарантувати «кожній людині право на життя», а також «право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі і сприятливі умови праці».

12 серпня 1949 року були прийняті **4 Женевські Конвенції**, в яких ООН зобов'язала держави, що ведуть війну, дотримуватись норм гуманізму і порядку їх реалізації:

- I. «Про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях».
- II. «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію у складі збройних сил на морі».
- III. «Про поведінку з військовополоненими».
- IV. «Про захист цивільного населення під час війни».

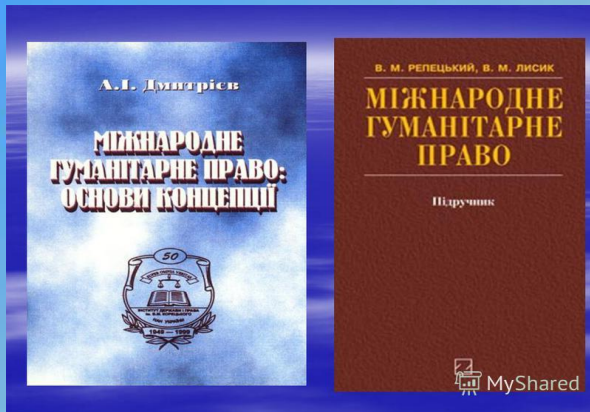

8 червня 1977 р. у Женеві представниками держав на дипломатичній конференції були підписані **Додаткові Протоколи до Женевських Конвенцій 1949 року**. Вимоги цих Протоколів зобов'язані виконуватись:

- а) під час міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 1);
- б) під час не міжнародних збройних конфліктів (Протокол № 2).

Вони є основними документами **Міжнародного гуманітарного права** про захист постраждалих у НС та жертв збройних конфліктів.

За основу у Женевських Конвенціях береться принцип поваги до людської особистості та людської гідності. Конвенціями висуваються вимоги: осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також осіб, недієздатних внаслідок хвороби, поранення, взяття у полон чи внаслідок іншої причини, – потрібно поважати, надавати захист від наслідків війни, а також усім, хто потребує, надавати необхідну допомогу чи необхідний догляд. Цей захист поширюється на кожну особу, що постраждала через збройний конфлікт.

Перша та Друга Женевські Конвенції забезпечують захист поранених, хворих, та осіб, які потрапили у корабельну аварію. Всі ці особи повинні користуватися заступництвом та захистом за будь-яких обставин. Забороняється посягати на їхнє життя та завдавати їм будь-якої шкоди, їх повинні підбирати, поводитися з ними гуманно та надавати їм максимально можливий та у найкоротші терміни медичний догляд, якщо цього вимагає їхній стан.

У випадку взяття у полон поранених, хворих чи осіб зі складу збройних сил ворога, які потрапили у корабельну аварію, кожен із противників повинен надавати їм такий догляд, як і власним пораненим.

Жодне тіло померлого не повинно бути віддане землі, морю чи спалене без належного попереднього упізнання та констатування смерті.

Цивільне населення, згідно з цими Конвенціями, повинно ставитися з повагою до поранених, хворих та осіб, які потрапили у корабельну аварію, навіть якщо вони належать до ворожої сторони, а також не повинно допускати актів насильства до них. Цивільним особам дозволяється підбирати та доглядати поранених та хворих без різниці між ними, за що вони не повинні зазнавати ні покарання, ні переслідувань. Навпаки, цим особам належить виказувати підтримку в їхніх діях.

Окрім питань захисту хворих та поранених, Перша і Друга Женевські Конвенції надають особливу увагу питанням захисту медичного та духовного персоналу, обладнання, та споруд, а також персоналу (адміністраторів, водіїв, кухарів, та інших). Потрапивши до рук ворога, особи зі складу духовного чи медичного персоналу повинні мати можливість продовжувати виконання своїх функцій щодо догляду за пораненими та хворими.

Третя Женевська Конвенція визначає статус військовополоненого.

Четверта Женевська Конвенція наголошує на певних елементарних нормах захисту, які стосуються кожної особи, яку зачепить збройний конфлікт, незалежно від її національності чи території, на якій вона проживає. Особливу увагу Четверта Конвенція приділяє цивільним особам (що знаходяться під владою ворога), які поділяють на дві категорії:

- цивільні особи, які знаходяться у країні ворога;
- населення на окупованій території.

Обидві ці категорії за будь-яких обставин мають право на повагу до їхньої особистості, честі, сімейних прав, релігійних переконань, обрядів, звичок та звичаїв. Із ними завжди повинні поводитися гуманно, до них не повинні застосовуватися заходи примусу. Забороняється депортація чи вигнання населення. Усіляке залучення до праці у примусовому порядку обмежується суворими правилами. Так, ні за будь-яких обставин не можна залучати до праці осіб, яким не виповнилося 18 років, а працюючих забороняється примушувати виконувати будь-яку роботу, яка б змушувала їх брати участь у воєнних операціях.

Сторона, яка окупувала, зобов'язана піклуватися про долю дітей, підтримувати санітарні служби та служби гігієни, а також слідкувати за постачанням населенню всього необхідного для життєзабезпечення.

Щодо цивільних осіб, які знаходяться у країні ворога, то вони можуть покинути її, якщо цьому не перешкоджають міркування безпеки. Якщо їхній виїзд не відбувся з певних об'єктивних причин або ж їх просто затримали – ставлення до цих осіб повинно бути таким же, як і до іноземців загалом.

Згідно із **статтею 51 «Захист цивільного населення»** цивільне населення і окремі цивільні особи не повинні бути об'єктами нападу. Забороняється насильство та загроза насильством.

З метою захисту цивільного населення забороняється:

- **напад, не спрямований на конкретні військові об'єкти;**
- **напад із застосуванням засобів (зброї), який не може бути спрямований на конкретні військові об'єкти;**
- **напад на цивільне населення і цивільних осіб з метою репресій;**
- **використовувати присутність чи пересування цивільного населення та окремих цивільних осіб з метою захисту військових об'єктів від нападу.**

Велика увага приділяється питанням захисту цивільних об'єктів. Цьому присвячено третій розділ Протоколу. Всі цивільні об'єкти не повинні бути об'єктами нападу і репресій.

Відносно цивільних об'єктів забороняється:

- **здійснювати будь-які ворожі акції проти історичних пам'яток, творів мистецтва та місць відправлення культу, які є культурною і духовною спадщиною народів;**
- **напади на об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення та використання голоду серед цивільного населення у вигляді методу ведення війни. Це стосується таких об'єктів, як запас продуктів харчування, сільськогосподарські райони, які виробляють продукти харчування, посіви, худоба, споруди для постачання та забезпечення запасів питної води, іригаційних споруд.**

Окремо обговорюється захист природного середовища. Ці питання порушено у **статті 55 «Під час бойових дій необхідно ретельно піклуватися про захист навколишнього середовища від великих та серйозних пошкоджень»**. Заборонено використання методів і засобів ведення війни, які шкодять здоров'ю та виживанню населення.

Крім того необхідно звернути увагу на **статтю 56 «Захист обладнання та споруд, які несуть у собі небезпечні сили»**. Згідно з Протоколом, до них відносяться: греблі, дамби і атомні електростанції. Вони не повинні бути об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли віднесені до військових об'єктів, якщо під час нападу можливе звільнення небезпечних сил, внаслідок чого можливі великі і тяжкі втрати серед цивільного населення. Навіть інші військові об'єкти, розташовані поблизу споруд, які несуть у собі небезпечні сили, також не підлягають нападу, якщо немає гарантії або існує загроза звільнення небезпечних сил із цих об'єктів.

Окремо розглядаються питання стосовно **захисту жінок і дітей**. Цьому захисту присвячені **76 і 77 статті**. Згідно з цими статтями жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від зґвалтування, примушення до проституції та інше.

Справи вагітних жінок і жінок з малолітніми дітьми, від яких ці діти залежать, які підлягають арешту чи затриманню з причин, пов'язаних з військовим конфліктом, розглядаються в першу чергу.

Стосовно таких жінок сторони, які знаходяться у конфлікті, запобігають винесенню смертного вироку і він не виконується. Особливою повагою і захистом користуються діти.

Сторони, які знаходяться у конфлікті, повинні прийняти всі необхідні заходи для того, щоб діти які досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі воєнних діяч, а також утримуватись від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні осіб, які досягли 15 років, але не мають 18 років, перевага під час вербування повинна надаватися особам старшого віку.

Навіть при затриманні за безпосередню участь у бойових діяч осіб, які не досягли 15 років, вони продовжують користуватися особливим захистом. У випадку їх арешту чи затримання вони повинні розміщуватися у приміщеннях окремо від дорослих чи в складі сім'ї. Стосовно них не застосовується і не приводиться у виконання смертний вирок.

Ці головні Положення Конвенції повинні знати не лише керівники усіх рівнів влади, а й кожен громадянин будь-якої країни.

2. Планування заходів цивільного захисту закладу загальної середньої освіти

Планування цивільного захисту об'єкта – це розроблення сукупності документів, у яких визначені сили і засоби, порядок і послідовність дій з метою забезпечення захисту населення, виробництва, а також виконання завдань вищих органів, пов'язаних із поданням допомоги населенню інших об'єктів і міст.

На об'єкті мають бути розроблені два плани: на **воєнний і мирний час**.

План цивільного захисту на воєнний час – це документи, які визначають організацію і порядок переведення об'єкта з мирного на воєнний час і ведення цивільного захисту в початковий період війни.

План цивільного захисту на мирний час – це документи, які визначають організацію і порядок виконання заходів цивільного захисту з метою запобігання або зменшення можливих втрат від важких виробничих аварій, катастроф, і стихійних лих, а також ведення рятувальних та інших невідкладних робіт при їх виникненні.

Об'єкт, що знаходиться на території одного або декількох населених пунктів, є основним об'єктом, який складає єдиний план разом з адміністрацією населеного пункту.

Планування заходів ЦЗ закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО) здійснюється, враховуючи результати проведення оцінки ризиків виникнення НС. Відомості про можливі НС ЗЗСО отримують у місцевих відділах (секторах) з питань ЦЗ.

План реагування на НС

Основним плануючим документом з питань організації заходів ЦЗ, який розробляється в ЗЗСО є **План реагування на НС ЗЗСО (далі – План)**.

В розробці плану беруть участь керівний склад та фахівці, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань ЦЗ: голова комісії з питань НС (керівник закладу), голова комісії з питань евакуації (один із заступників керівника закладу), фахівці, які організовують та здійснюють заходи з питань ЦЗ, пожежної безпеки.

План складається з:

- титульного аркушу;
- текстової частини;
- додатків (текстових, графічних, картографічних та довідкових документів).

Текстова частина складається з розділів та додатків:

1. Загальні положення.

1. Призначення Плану. Підстави для введення Плану в дію.
2. Характеристика можливої обстановки в районі розташування ЗЗСО при виникненні НС.

У розділі вказують можливі джерела потенційної небезпеки на території ЗЗСО або поблизу від нього, додається характеристика можливої обстановки при виникненні НС.

Зазначаються район розташування ЗЗСО, коротка характеристика споруд та будівель, наявність та стан транспортних комунікацій, систем енерго- газо-, водо-, теплопостачання, каналізації, автономних джерел енергоживлення, систем зв'язку та оповіщення, кількість учасників освітнього процесу.

3. Порядок оповіщення учасників освітнього процесу ЗЗСО про загрозу або виникнення НС.

4. Порядок укриття учасників освітнього процесу у захисних спорудах ЦЗ та евакуації.

Вказується маршрут руху та адреса захисних споруд ЦЗ.

5. Порядок видачі учасникам освітнього процесу засобів індивідуального захисту.

Вказується місце видачі засобів індивідуального захисту.

6. Порядок виділення автотранспорту для проведення евакуації.
7. Вимоги до учасників освітнього процесу щодо додержання протиепідемічних заходів при загрозі розповсюдження особливо небезпечних інфекційних захворювань.

8. Заходи щодо зберігання матеріальних цінностей у період загрози або виникнення НС.

Визначаються заходи, направлені на попередження або зменшення можливих збитків ЗЗСО від НС, забезпечення охорони майна.

9. Особливості дій учасників освітнього процесу при НС.
ЗЗСО, які знаходяться в зоні впливу потенційно-небезпечних об'єктів, розробляють розділ Плану реагування на НС із зазначенням конкретних дій при загрозі або виникненні аварій на ПНО.

У додатках до Плану доцільно викласти наступне:

Додаток 1. Схема зв'язку при реагуванні на загрозу та/або виникнення НС.

Додаток 2. Схема евакуації працівників з будівлі.

Додаток 3. План (схема) евакуації з зони можливої НС (за наявності поруч розташованого ПНО).

План розробляється і підписується особою з питань ЦЗ, затверджується керівником ЗЗСО та доводиться до всіх працівників під підпис.

Проект №

ПЛАН ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

м. Київ
2026

Примітка: обкладинка з підкладкою темно-синього кольору (гід формат А4), написи виконуються золотистим кольором, розмір шрифту 18
висота малого гербу України – 3 см

3. Навчання та підготовка учнів до дій в умовах надзвичайних ситуацій

Підготовка учнів протистояти небезпекам та правильно діяти при їх виникненні починається з виховання в них моральних цінностей, які є ґрунтом духовності та стійкої життєвої позиції. ЗЗСО з погляду на це є осередком, де такий процес невід'ємний від процесу навчання, є постійним і систематичним, бо основне призначення педагогів – навчити підростаюче покоління берегти своє здоров'я і життя.

Згідно Постанови КМУ від 26 червня 2013 р. № 444 «Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» «...підготовка учнів загальноосвітніх навчальних закладів до дій у надзвичайних ситуаціях, що передбачає здобуття знань і вмінь з питань особистої безпеки в умовах загрози та виникнення надзвичайної ситуації, користування засобами захисту від її наслідків, вивчення правил пожежної безпеки та основ цивільного захисту, здійснюється в рамках вивчення предметів «Основи здоров'я» та «Захист Вітчизни».

Здійснення навчання з питань ЦЗ в ЗЗСО

Теоретична складова

Навчання безпосередньо в ЗЗСО

Навчання за межами ЗЗСО

Навчання працюючого персоналу здійснюється безпосередньо в ЗЗСО згідно з **програмами** підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях:

- за **програмою загальної підготовки** працівників ЗЗСО.

Підготовка учнів загальноосвітніх навчальних закладів до дій у надзвичайних ситуаціях здійснюється в рамках вивчення предметів **“Основи здоров’я”** та **“Захист Вітчизни”**

керівного складу і фахівців з питань цивільного захисту

Практична складова

День цивільного захисту

Проводиться наприкінці навчального року
(квітень — травень)

Тиждень знань з основ безпеки життєдіяльності

квітень — травень, жовтень — листопад

Тренування з відпрацювання дій на випадок пожежі

Тренування персоналу закладів освіти у діях на випадок пожежі проводяться **не рідше одного разу на півроку** як практичні тренування всіх задіяних працівників

Основними заходами щодо впровадження діяльності функціональної підсистеми є забезпечення надання учням знань щодо особистої безпеки, способів та засобів індивідуального і колективного захисту населення від надзвичайних ситуацій, алгоритму власних дій у разі їх виникнення та практичне закріплення теоретичного матеріалу під час проведення наприкінці навчального року в навчальних закладах Дня цивільного захисту.

Практичне закріплення теоретичного матеріалу здійснюється шляхом щорічного проведення Дня цивільного захисту.

Організація навчання учнів здійснюється МОН згідно із затвердженими ним і погодженими з ДСНС навчальними програмами з вивчення заходів безпеки, способів захисту від впливу небезпечних факторів, викликаних надзвичайними ситуаціями, надання домедичної допомоги.

Особливості практичної складової навчання

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2013 р. № 819 «Про затвердження Порядку проведення навчання керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту» навчання осіб керівного складу та фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів з питань цивільного захисту, здійснюється шляхом проведення практичної підготовки.

Практична підготовка керівного складу і фахівців ЗЗСО відбувається під час **Дня цивільного захисту**, тренувань з відпрацювання дій на випадок пожежі.

Під час Дня цивільного захисту перевіряється забезпечення готовності органів управління та сил цивільного захисту до дій за призначенням, відпрацьовуються питання дій керівного складу і фахівців відповідно до **Плану реагування на надзвичайні ситуації** (Інструкції), які загрожують закладу загальної середньої освіти.

Навчання **працюючого персоналу** закладів загальної середньої освіти здійснюється згідно з Програмою загальної підготовки працівників до дій у надзвичайних ситуаціях, яка має також практичну складову пов'язану з оволодінням навичками надання першої допомоги потерпілим, користування засобами індивідуального і колективного захисту, первинними засобами пожежогасіння та евакуацією людей і матеріальних цінностей.

Практичне закріплення здобутих учнями знань і вмінь з питань особистої безпеки в умовах загрози та виникнення надзвичайної ситуації, користування засобами захисту від її наслідків, вивчення правил пожежної безпеки та основ цивільного захисту здійснюється під час проведення в навчальних закладах Дня цивільного захисту.

День цивільного захисту та тренування з відпрацювання дій на випадок пожежі (протипожежні тренування) є спрощеними за організацією та скорочені за часом і обсягом злагоджені навчальні заходи, що спрямовані на вирішення завдань запобігання, мінімізації або ліквідації наслідків НС у ЗЗСО в умовах, максимально наближених до обстановки, що може бути спричинена небезпечною подією або сукупністю небезпечних подій та явищ.

Тренування проводяться з метою практичного відпрацювання, закріплення та перевірки умінь та навичок виконання працівниками дій щодо запобігання можливих надзвичайні ситуації та дій у разі виникнення надзвичайні ситуації, насамперед дій за сигналами оповіщення, користування засобами індивідуального захисту та засобами пожежогасіння, способів рятування людей, надання першої допомоги потерпілим, порядку евакуації людей і матеріальних цінностей, взаємодії з аварійно-рятувальними підрозділами та медичними працівниками.

Тому метою проведення Дня цивільного захисту є досягнення злагодженості у діях всього колективу закладу освіти, направлених на унеможливлення та зменшення людських і матеріальних втрат шляхом виконання заходів відповідно до Плану реагування (Інструкції) на надзвичайні ситуації.

Практичне закріплення здобутих учнями знань і вмінь з питань особистої безпеки в умовах загрози та виникнення надзвичайної ситуації, користування засобами захисту від її наслідків, вивчення правил Керівник закладу загальної середньої освіти завчасно планує заходи практичної підготовки на наступний рік, а саме:

- День цивільного захисту;
- тренування з відпрацювання дій на випадок пожежі, що проводиться під час Дня цивільного захисту, як його складова;
- тренування з відпрацювання дій на випадок пожежі як самостійний захід.

Щороку закладами освіти складаються Графіки проведення таких тренувань, затверджуються керівниками закладів освіти і погоджуються з місцевими органами управління освітою. Місцеві органи управління освітою опрацьовують **Графіки** проведення таких тренувань та надають їх до територіальних органів ДСНС, які складають План-графік проведення підготовки осіб керівного складу і фахівців, діяльність яких пов'язана з організацією і здійсненням заходів цивільного захисту на підприємствах, установах, організаціях у відповідному році.

Документи з підготовки органів управління та навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях

Графік проведення Дня цивільного захисту, тренувань з відпрацювання дій на випадок пожежі.

Наказ про підготовку і проведення Дня цивільного захисту.

План проведення Дня цивільного захисту.

Звіт про організацію проведення Дня цивільного захисту.

План проведення тренування з відпрацювання дій на випадок пожежі.

Журнал обліку тренування з відпрацювання дій на випадок пожежі.

Наказ про стан готовності закладу загальної середньої освіти до вирішення завдань цивільного захисту.

Дякую за увагу!

